

A MOLDVAI DUDÁK ELNEVEZÉSEI

A tömlő és a faalkatrészek

A kettős sípszárú moldvai dudák és alkatrészeik elnevezései a külsőrekecsini Mesterke Gergely, a nagypataki Duma (Porondi) János, Duma Rózsa és Magdolna, Palack Antal és a Zsitár család, a bogdánfalvi Duma Antal, a lányyiki Polgár János, a máriafalvai Ferenc György, az esztufuji Nicolai Fierar és az újfalusi Gusás József szerint

Magyarossan síp, oláhul csimpoly – mutatta be Mesterke Gergely a dudáját 1973-ban. Szóról szóra így mondta Duma (Porondi) János is a Mesterke Gergelyével ikertestvér dudájáról a következő évben (lásd még Pávai 1993, 2005).

A „síp” elnevezés, a duda régies magyar neve, széleskörűen elterjedt a Bákó környéki falvakban. Külsőrekecsin, Csík, Újfalu, azaz Dózsa György, Klézse, Somoska, Forrófalva, Nagypatak, Máriafalva, Esztufuj, Bogdánfalva, Bukila és Lányyik falvából vannak adataim a duda régi es „síp” elnevezésére. Már a 14. századi latin–magyar schägli szöszedetből is kiderül, hogy a síp szó dudát is jelentett. (Érit idézi Agócs 2001). A „síp” elnevezés valószínűleg a tömlősíp (*tibia utricularis*) rövid változata a „tömlő” szó elhagyásával. Manga (1968: 129) Móré Tamás írását idézi 1572-ből, hogy annak Horváth Markó tárogatósiposa, aki töröknek születt, majd keresztény hitre tért, „az tömlő síp hoz is tud”. A duda elnevezés a 16. század közepétől kezd csak teret hódítani a magyar nyelvterületen (Manga 1968). Minden jel arra utal, hogy Moldvába nem jutott el. Nem találtam nyomát a duda több nyelvben, régebben a magyarban is használatos (Manga 1968: 129) „gajda” vagy „gayd” elnevezésének sem, amely még szerepel a schägli szójegyzék magyar hangszernevei között (Kersztúry–Vécsey–Falvi 1960: 33). Pedig Lengyelországban ma is így hívják a dudát, és tudjuk, hogy a lengyel szomszédok az évszázadok során sok szempontból hatással voltak a moldvaiakra. A duda tizzaszentmiklósi „deryó” elnevezése (Mihálkát idézi Manga 1968: 150) sem ismert Moldvában.

Móricz Zsigmond még alighanem ismerte a duda síp elnevezését. Az *Árvácskát* olvasva figyeltem föl a következőre: az öreg bepanaszolja a kis Csöre nevelőapját – akit Dudásnak hívtak – a csendőrnek: „Sípos, vagy valami ilyen hangszerje vót neki a nevében. Dudás no...”.

Valószínű, hogy az ismert *Gólya, gólya gilice* kezdetű gyermekdalban szereplő „sípbal, dobbal, nádi hegedűvel” sor is a dudát érti síp alatt. (Erről még lásd a dudásokkal kapcsolatos hiedelmekről szóló fejezetet).

Mesterke Gergelykülsőrekecsini dudás 1973-ban sípnek és csimpolynak nevezte a dudáját (StGy_Kz_0012, 1973, ZTI K142). Elhoztam ennek az archaikus elnevezésnek s a moldvai dudának hírét, elmondtam Domokos Pál Péternek, Manga Jánosnak, Martin Györgynek, Keszi Kovács Lászlónak. Mindnyájan értékes adatnak ítélték és további adatgyűjtésre biztatnak. Újra megkérdeztem Mesterke Gergelyt 1991-ben és 1994-ben, megerősítette: *magyarul síp, oláhul csimpoly* (StGy_No8_0013, 1991, StGy_Kz_0076, 0077, 1991; NM K251, 252, 1991). Ugyanezt mondta Duma (Porondi) János is első találkozásunkkor, akárcsak Pávai Istvánnak 1979-ben (Pávai 1993: 24). Leánya, Magdolna megerősítette 2001-ben: *azt sípnek mondták magyarul, csimpoly rumanyesti, magyarul mondták sip* (StGy_MDV_0084, 2001).

Az idősebb csángók közül többen emlékeztek a „sípra”, pl. Kotyor Péter (Külsőrekecsin), aki akkor az ötvenes éveiben járt, és Csicsó Márton (Külsőrekecsin) hatvan év körüli csángómagyar (HH StGy_Kz_0012, 1973; NM K199, 1973; ZTI K/142, 1973). Duma (Porondi) János, akkor 82 éves nagypataki moldvai csángómagyar dudástól hallottam 1974-ben és Palack Antal, akkor 38 éves nagypataki csángómagyar furulyástól (StGy_Kz_0078, 1991; StGy_V8_0014, -0015, 1991), valamint Zsitár János hegedűstől, 1991-ben, hogy a külsőrekecsininél archaikusabb nyelvjárású (déli csángó) Nagypatakon is „sípnek” hívták a dudát (StGy_Kz_0079 -0080; StGy_V8_0016, 1991). Ők is használták a román csimpoly nevet is. Az 1991-ben 43 éves klézsei Istók György szerint Klézsen is úgy hívták a dudát (StGy_Kz_081, 1991; StGy_V8_0014, 1991), és sípként említette azt a külsőrekecsini-dumbrovényi primás Fehér Márton is (számos felvételen, pl. StGy-MDV_85, 2001), Duma András klézsei költő, László (Legedi) István és számtalan más csángó. Esztufujban Nicolai Fierar primástól és (Mesterke Gergely dudájának származási helyén) Máriafalván Ferenc György csángó primástól és kobzostól (StGy_179, 2004), valamint Bogdánfalván Duma Antaltól, Duma György kobzos fiától

(StGy_MDV_0179, 2004;) hallottam a síp elnevezést, Bukilán (StGy_MDV_0064, 2000) kapáló asszonyoktól is meggyőződtem arról, hogy él még a duda „síp” elnevezése. Legutóbbi adataim szerint pedig Lábnyikon (Polgár János 70 éves, StGy_MDV_0313, 2008) és Szabófalván (Pál Károly 73 éves szabófalvi származású, trajáni lakos szerint) is mintha használták volna Szabófalván a „síp” elnevezést (AVCHD_09-08-16-17). Vannak emlékek arról is, hogy a bukovinai székelyek is ismerték és használták a „síp” szót a dudára (Juhász Zoltán és Fábián Éva személyes közlése). Fábián Éva népdalénekesnő bukovinai székely édesapja bizonytalan emléke szerint nincs kizárva, hogy a Bukovinából Győrére költözött Farkas Lénárd is „sípos” lett volna, e sorok írásakor azonban a hír még megerősítésre vár.

A csángók mindenütt használják a románból átvett *csimpoly* (cimpoi) kifejezést is a dudára, függetlenül attól, hogy milyen a sípszára.²⁰

Amikor 1991-ben Csernyik Antal (Cs. A.), körülbelül 25 esztendőös lujzikalagori csángó társaságában meglátogattuk Mesterke Gergelyt (M. G.), az akkor 68 éves dudás a következőket mondta (S. Gy.: Stuber György). Dudálás után a *Dorul voilor doina* dallamról beszélgetve (StGy_No8_0013, 1991, StGy_Kz_0076, 0077, 1991, NM K251, 252, 1991):

S. Gy.: *Úgy-úgy, s akkor játszott a dudás?*²¹

M. G.: *Akkor e, akkor.*

S. Gy.: *A sípos?*

M. G.: *Sípos, há.*

S. Gy.: *Sípnak mondták?*

M. G.: *Ugy.*

S. Gy.: *Vagy mondták csimpolynak is?*

M. G.: *Há, csimpolynak, olá hul.*

Cs. A.: *Románul.*

²⁰ Valószínűleg a szimfónia görög szóból ered, csakúgy, mint az olasz zampogna, spanyol cinfonia, francia shifonie, grúz csiboni. A héber nyelvű őszösvetségi hangszerek között sumponyah alakban szerepel. A görög források szümfoneionnak neveznek egy dudaszerrű hangszert az asszír-babiloni kultúrában, és a rómaiaknál symphonicusnak hívták a dudást. A szimfónia szó együtthangzást jelent, és a duda több sípjának együtthangzására utal. Hasonló okból hívták szimfóniumnak a tekerőlantot is (Pávai 1993: 24–25). Alexandru a román dudákról szóló monográfiájában cimpoi, cimponi, simponi, ciumpoi, valamint caraba és gaita elnevezéseket sorol fel a dudára (Alexandru idézi Manga 1968: 178) amelyek közül a másodikban és harmadikban valóban könnyen felismerhető a „szimfónia” szó.

²¹ Dorul văilor = völgybe (azaz haza) vágódás, amikor kint vannak a hegyekben a juhokkal.

M. G.: *Románul.*

S. Gy.: *Mondták mind a kettőt?*

M. G.: *Há.*

Ferenc György máriafalvi hegedűs és kobzos mondta 2004-ben (StGy_MDV_178, 2004):

S. Gy.: *A csimpolynak mondtak maguk valami más szót így magyarosan?*

F. Gy.: *Nem, ööö... sssíp. Hogy mondják?*

[...]

S. Gy.: *Magyarosan hogy mondták?*

F. Gy.: *Síp. Síp.*

S. Gy.: *Hallta maga?*

F. Gy.: *Síp, síp igeny, síp mondták, igen, csimpoly nem, csimpoly, síp*

Az északi csángó, ploszkucéni Minuc Pétertől (HH_StGy_MDV_0058, 2000) és Nicolai Mircea, magyarul kiválóan tudó háromszéki román dudástól (StGy_MDV_0056, 0057, 2000; StGy_MD_0001, 0002, 2000) és a moldvai székely faluban lakó Bálint Illéstől (StGy_MDV_0236) hallottam, hogy használták a magyarosodott *csimpolya* (tehát nem *csimpoly*, hanem „a”-val a végén) elnevezést (vö. az ismert *A duda, pikula, csimpolya szól...* kezdetű dallal).

Nicolai Mircea mondta 2000-ben (StGy_MDV_0056, 0057, 2000; StGy_MD_0001, 0002, 2000):

N. M.: *Ügyes, szép csimpoly vót, úgylehet a legjobb csimpolyám volt.*

S. Gy.: *Maguk mondták csimpolynak is és csimpolyának is?*

N. M.: *Igen, igen.*

S. Gy.: *De sípnek nem mondták? Azt nem használták, hogy síp?*

N. M.: *Nem.*

S. Gy.: *És a duda szót nem használták?*

N. M.: *Mű nem, izé, ök dudának izélték, örökké, mikor jöttek Magyarországról.*

S. Gy.: *Igen, de az itteniek?*

N. M.: *Nálunk csimpolyának, úgy nevezték.*

Legutóbb pedig Polgár János, 73 éves lányiki ember szerint is csimpolyának is, sípnek is hívták Szakállai Antal (Ferenc vagy János?) falustársa dudáját (StGy_MDV_0313, 2008):

S. Gy.: *...annak, maguk hogy mondták, mi volt a neve?*

P. J.: *Csimpolya.*

[...]

S. Gy.: *De úgy nem mondták azt, hogy síp?*

P. J.: *De, síp, síp, síp, ne síp!*

S. Gy.: *Mondták a csimpolyának?*

P. J.: *Igen síp, síp. Igen, igen, igen, igen.*

S. Gy.: *Aha, szóval vagy csimpolya, vagy síp.*

P. J.: *Hát csimpolya, mondják rományul, magyarul síp(a).* [súlytalan „a” hallatszik a szó végén]

Érdekes, hogy a ploszkucéni Dima Mihály és Minuc Péter, az – tudomásom szerint – utolsó északi csángó nyelvjárást beszélő dudások kizárólag „csimpolynak” nevezik a dudát, nem használják és nem ismerik a „síp” nevet. Nem tudhatjuk, hogy a ploszkucéni dudák román eredetére utal-e ez, vagy pedig a „síp” szó merült-e egyszerűen feledésbe (vagy el sem jutott oda valaha) az erősen románosodó északi csángó dialektusban. Dima Mihály dudájának sípszárvégén, elmondása szerint, kis pipaszerű fölesucsorodás volt, ami Nicolai Mírcea háromszéki román dudás dudájára emlékeztet. Magában azonban ez sem bizonyít román eredetet. Dima Mihály 2000 nyarán tett egy bizonytalan kijelentést, miszerint az apja román embertől kapta volna a dudáját, amit aztán ő öröklött tőle. Hangsúlyozta azonban, hogy nagyon halvány és bizonytalan az emléke erről.

Dima Mihály 2000 nyarán (StGy_MDV_0009, StGy_MDV_0057, 0058, 2000; StGy_MD_0007, 2000):

S. Gy.: *Mihály bácsi, a csimpolyt hívták itt maguk sípnek is?* [D. M. hallgat, csodálkozik.] *Nem mondták azt, hogy síp? Csak azt, hogy csimpoly?*

D. M.: *Csimpoly.*

S. Gy.: *Azt se mondták, hogy duda?*

D. M.: *Nem mondták. Itt nálunk csimpoly.*

S. Gy.: *Síp, azt nem mondták?*

D. M.: *Nem.*

A vizántai Csobotár András sem ismerte a síp vagy duda elnevezést. Románoktól átvett hangszerét kizárólag csimpolynak nevezi. (Használta viszont a moldvai románban is meglévő „hangja” nevet a bordóra).

Téves az az állítás, miszerint a kettős sípszárú dudát „sípnek”, az egyes sípszárú csimpolynak neveznék a csángók, ilyenformán valamiféle ösztönös néprajzi megkülönböztetést téve. Egyszerűen bizonyos falvakban (Külsőrekecsin, Klézse, Csík, Nagypatak stb) még használják a duda régi

magyar „síp” elnevezését, párhuzamosan a román csimpoly szóval, míg más falvakban, pl. az elrománosodás előrehaladottabb fokát képviselő északi nyelvjárást beszélő Ploszkucében csak a román csimpoly szót értik. Pedig sajnálatosan kezd elterjedni a táncházmozgalomban, hogy az egysípos sípszáró moldvai dudát csimpolynak, a kettőst sípnek hívják. Gusás József újfalusi (Dózsa György és nem Ferdinánd falu!) csobán állítólagos kijelentésére alapozva terjesztette el ezt a tévedést a feljebb említett amerikai magyar revival gyűjtő. Ennek ellentmond az a felvétel, amelyet 2000 nyarán készítettem Gusás Józseffel. Akkor ezt mondta (StGy_MDV_65, StGy_MD_0008, 2000):

S. Gy.: [mutatva Mesterke Gergely kettős sípszárú csángó dudáját és nevét kérdezve]

G. J.: *Csimpoly, síp. Csimpolynak is mondták, de sípnek mondták. Duda. Dudát halltam.*

S. Gy.: *De azt nem mondták itt, ugye a csángók?*

G. J.: *Nem, nem, nem, nem.*

S. Gy. [mutatva Petru Ghiurca román dudás egysípos dudáját]: *Itt ezt minek mondták?*

G. J.: *Mindcsak sípnek mondták. Sípnek.*

S. Gy.: *Mindegy, hogy kettő vagy egy, mindcsak síp?*

G. J.: *Mindcsak síp.*

S. Gy.: *És oláhul?*

G. J.: *Oláhul csimpoly.*

S. Gy.: *Csimpoly ez is, az is?*

G. J.: *Az is.*

S. Gy.: *Nem volt különbség?*

G. J.: *Nem, nem.*

S. Gy. [az egyik dudáról a másikra mutatva]: *És magyarul, csángósan síp? És ez is síp?*

G. J.: *Igen, igen.*

S. Gy.: *Mind a kettő?*

G. J.: *Igen, igen.*

S. Gy.: *Nem volt olyan, hogy ez a magyar és ez az oláh?*

G. J.: [nemet int, a vállát felvonja] *Hát, hogy csányták.*

[...]

S. Gy.: *De amit régen látott, azt hol látta? Vissza tud emlékezni?*

G. J.: *Régen, régen, mindcsak az öregektől láttam.*

S. Gy.: *De itten csángó falukban?*

G. J.: *Csángó falukban. Volt egy ott, elhalt. Elhalt.*

S. Gy.: *Az melyik faluban?*

G. J.: *Csíokban* [a nevére nem emlékezett]

[...]

S. Gy. [a kétsípos dudát mutatva]: *És maga Târgu Mureș-ben látott ilyent ?*

G. J.: *Nem jártam.*

S Gy. [az egysípos dudát mutatva]: *És ilyent hol látott?*

G. J.: *Illent, illent láttam Kalogarba, oda fent.* [a dudás nevére nem emlékezett]

[...]

S. Gy.: *De magyar volt, mindcsak csángó?*

G. J.: *Mindcsak csángó.*

Fehér Márton (Külsőrekecsin–Dumbrovény), Mesterke Gergely (Külsőrekecsin–Dumbrovény), Palack Antal (Nagypatak) és Istók György (Klézse) egyaránt megerősítették, hogy ilyen megkülönböztetés nem létezett. Mindegyikről video- és hangfelvétel tanúskodik. A duda, függetlenül a sípszár jellegétől magyarul síp, románul csimpoly a Bákó környéki csángó falvakban. Ploszkucénben és Vizántán pedig csakis a csimpoly kifejezés használatos. Idézet Fehér Márton külsőrekecsini–dumbrovényi primástól (StGy_MDV_0086, 2001):

S. Gy.: *A dudát, tudja, a bőrdudát, azt itt hogy hívták?*

F. M.: *Azt sípnek hívták.*

S. Gy.: *Csángóul*

F. M.: *Csángóul.*

[...]

F. M.: *Rományosan csimpoly. Románul csimpoly.*

S. Gy.: *De volt ilyen, hogyha kettős sípszára volt, mint a Gergely bácsinak akkor síp?*

F. M.: *Nem számított az. Hogyha bőrt fűtta föl, azt a bőrt, csomagot, azt, aztán abból ment azokhoz a sípkákhaz, akkor az mind síp volt, nem számított, hogy szimplu vagy dublu.*

Mesterke Gergely mondta 2001-ben, hogy *a románok is sípolnak* (StGy_MDV_0089, 2001), ami szintén azt mutatja, hogy szó sincs a „síp” és a „csimpoly” elnevezések etnikai megkülönböztetéséről a csángóknál. A duda magyar, illetve román neve az, amit váltogatva használnak.

Sajnálatos módon a téves állítás félrevezette a néprajztudományt, és néhány jóhiszemű néprajzkutató máris kezdi használni ezt a nem létező megkülönböztetést a kettős, illetve egyes sípszárú moldvai dudákra. Duma András klézsei csángó költőnek – miután olvasta az említett revival gyűjtő ezen állítását – említette ugyan, hogy mondták annak idején az egysípos sípszárú dudára, hogy „ez nem síp, csak csimpoly”, de nem tudni, hogy mennyire befolyásolták az olvasottak. Annyi biztos, hogy nagy számú ma élő csángót kérdeztem meg, és közülük soha senki nem tudott ilyen megkülönböztetésről.

A különböző nyelvjárást beszélő csángók egymástól részben eltérő, részben egymást átfedő megnevezéseket használnak a duda részeire. Tanulságos ezt összevetni a magyar nyelvterületen használatos, ott is meglehetősen változatos elnevezésekkel, amelyeket Manga és Kodály – többek között Madarassy kutatására hivatkozva – közöl (Manga 1968: 129, 156–167, Manga 1969: 42–52, Kodály 1937: 85–86, Madarassy 1934).

Zsitár János 1991-és 2001-ben, valamint nemrég elhunyt bátyja, a kobzos Zsitár Márton 1997-ben elmesélték, hogy édesapjuknak, idősebb Zsitár Mártonnak is kettős sípszárú „sípja” volt, de ők a bordót „durlujnak” vagy „dullujnak” hívták, bár a „hangja” nevet is ismerték, amit a kitarított egyhangú kísérőhangra, így a bordón kívül a kontrára is használtak:

Zsitár (Csurárka) János 1991-ben mondta magnóra és videóra (StGy_ No8_0016 és 0017, 1991; StGy_Kz_80–81,1991, NM 253, 254):

Volt a kecskéből csinálva egy nagy burdu, s itt volt egy ulljan, mincsak egy, hogy mondjam én, egy cső, lábába a kecskének bé volt oda volt kötve, s ebbe a felibe volt mindcsak básza, dulloj, dulluj așa [így] ezt mondják, egy igen hosszú cső, mincsak fábul, s volt mincsak sipka nádból, vasztag, így. Egyik tartotta a hangját, ebbe itt szütüben [azaz a kontra-síp]. S aggyig fixálta, volt volt ilusza, ilusz [viasz] a szütünek a végibe, s ő tudta, hogy mikor a zengésze megtalált a szütüvel ahul ez, az a mászik, vasztag szípka, akkor aggyig nyomta, vette küljebb, míg, mikor megtalálta, onnantól úgy ment, mint a nagyharang!²²

²² Ehhez hasonló szép kifejezést idéz Jáki Sándor Teodóz (2004: 79). A diószéniek – „szizsegős” déli csángó dialektusban beszélő falu – azt mondták a „modernebb” tatrosiakról (moldvai székely dialektus), hogy „Olyan szépen beszélnek azok magyarul, mint amikor a kicsi harang szól.”

Ugyanezeket az elnevezéseket 2001-ben megerősítette Zsitár János is (StGy_MDV_0085, 2001).

Megjegyzendő, hogy a Zsitár János által használt „burdu” szó a román *burduf*, -uri = *tömlő* szóból származik és – amint az ki is derül az idézetből – a duda bőrére használja a legtöbb moldvai dudás. A román „burduf” szó pedig alighanem a török *burduğ* = *bőrtömlő* szóból ered. Manga (1968: 156) említi, hogy egyesek a bordó szót is ebből származtatják (véleményem szerint alighanem helytelenül).

Mint említettük, a Bákó környéki kettős sípszárú csángó „síp” jelentősen eltér a környékbeli román dudákétól. A megmunkálás szakszerűsége és igényessége egy fejlett, valószínűleg több évszázadra visszatekintő dudáskultúrát sejtet, amiről a Moldvában is előforduló Sipos vezetéknev is tanúskodik. Már Bandinus is említi Michael Sipos nevű személyt Völcsök csángó faluban, és Ioannes, valamint Laurentia Sipost a forrófalvi névjegyzékében az 1646-os moldvai útjáról tett jelentésében (Domokos 1987: 439). Gegő Elek 1838-ban tett moldvai útjáról írt könyvében említi a „régii bojár levelekben előforduló vezetéknevek” között a Sipos nevet (Gegő 1838: 68). Domokos Pál Péter 1929-es útjáról Sipos Józsit és Sipos Jánost említi a gajcsánai névsorban (1987: 235–236), Sipos Jánost a pusztinaiai névjegyzékében (1987: 229), két Sipos Jánost, Sipos Ferencet és egy Sipos Györgyöt Diószézen (1987: 230), Sipos Györgyöt és Istvánt Lészpeden (1987: 224). Nem tudni, vajon a Compoly névnek, amelynek egész sorát adja meg a diószéni névjegyzékben (1987: 230), köze lehet-e a duda csimpoly nevéhez, és kérdéses a Domok falu névjegyzékében szereplő Csimpocs és az albeni Campoly családnév is (1987: 190). Ismervén a magyar nevek véletlenszerű román fonetikával történő bejegyzéseit, könnyen utalhatnak ezek a formák a csimpoly szóra. Ha így is lenne, a Csimpolyás, Csimpolyár vezetéknevel (románul a „cimpoiăș”, vagy „cimpoier” csimpolyost, azaz dudást jelent) együtt is lényegesen ritkább a Bákó környéki falvakban, mint a Sipos vezetéknev. Csimpolyárt Domokos Pál Péter nem említi sehol, magam kizárólag Bukilán találtam ilyen nevet. Ugyanakkor Domokos Pál Péter említi egy Csimpojós dűlőnevet Lábnik faluban 1929-es moldvai útjáról (Domokos 1931/1987: 238). Nekem is említették 2008-ban.

Érdeemes lenne utánanézni, hogy a Domokos Pál Péter említette Sipan vagy Şipan (1987: 595) és a Csángóföld térképen is feltüntetett Sipotén és Sipotok falvak nevének köze lehet-e a síp szóhoz, vagy inkább a román şipot (forrás, csorgó) szóból erednek. Utóbbit valószínűbbnek tartom.

Mesterke Gergely külsőrekecsini „sípos” így ismertette 1991-ben a moldvai kettős sípszárú „síp” részeit (StGy_No8_0014, 1991; StGy_Kz_0076, 0077, 0078, 0079, 1991; StGy_No8_0031, 1994, MCSHN, 1997 műsoros kazetta):

(M. G. = Mesterke Gergely, S. Gy. = Stuber György)

S. Gy.: *Gergely bácsi mikor kell letenni a másik síphoz az ujját? Azt hogy hívta maga?*

M. G.: *Hangja, hangja.*

S. Gy.: *S a másik?*

M. G.: *Másik amellik megyen az izén hogy a... veri, azt veri.*

S. Gy.: *Igen, azt hogy hívta maga?*

M. G.: *Sültü, az a sültü.*

S. Gy.: *Mikor teszi le az ujját a hangjára?*

M. G.: *Csak mikor kell. Mikor kell. Há nézze meg maga itt, mert itt jár, nézze meg maga itt ezt. Itt jár a.*

S. Gy.: *Igen, igen.*

M. G.: *Csak egyszer-másra, egyszer-másra. Mikor kell. Mikor kéri.*

Mesterke Gergelyhez hasonlóan szinte minden csángó dudás sültünek vagy sültünek mondta a sípszárat, legyen az kettős avagy egysípos sípszár. Csobotár András nem használta a sültü szót, mivel a dudu alkatrészeinek elnevezését románoktól tanulta.²³

1994-ben így mondta el Mesterke Gergely, az akkor 71 esztendőes külsőrekecsini „sípos” (StGy_No8_0032):

S. Gy.: *Gergely bácsi, a sípokát miből fogja csinálni?*

M. G.: *Nádból. A sípkákat. Nádból. Úgy mondják magiknál is: nád, úgy-e?*

S. Gy.: *Igen, igen.*

²³ A furulya jelentésű sültü, sütü, süötü, söltü vagy a „sziszegő” csángó nyelvjárásban sültü, szütü szó Moldva-szerte elterjedt, először Csicsó Márton külsőrekecsini furulyástól hallottam 1973-ban (StGy_Kz_0012, 1973; NM K199, 1973; ZTI K/142, 1973). Feltehetőleg a süvöltő szóból származik. Petrás Incze János írja 1843-ban, hogy „Söltünek neveztetik a furulya, mi ritka legény kinek nincs, ennek hangja hasittya át az erdőt mezőt hol a legények járnak, nem éppen érdektelen hang ez az aratás vagy más mezei munkával foglalkozó lányoknak” (Domokos–Rajeczky 1956: 57, Domokos 1979: 1415). Vikár László felhívja a figyelmet a volgai cseremiszeknél sijaltös-nek nevezett furulya és a csángó süvöltős szó közötti hasonlóságra (Szabó T. 1960: 196, Domokos 1990: 113–121).

M. G.: *Nádból és fából csinálják a fáit, kecskebőrből csinálják a izét a kecskéből, csinálják a burduját.*

S. Gy.: *S hogy hívták azt a részét, amin sültül, amin játssza a dallamot?*

M. G.: *Hogy híjják? Ez a sültüje, s az a hosszú hangja.*

S. Gy.: *Az a hangja?*

M. G.: *Az a hangja, az. Az a hosszú.*

S. Gy.: *S akkor a bőrt, azt minek mondták.*

M. G.: *Bőr, bőr, mindcsak bőr.*

S. Gy.: *Az mindcsak bőr.*

M. G.: *Bőr azt mondják há. A burdujának a.*

S. Gy.: *Burduja?*

M. G.: *Burduja az izének, a sípnek.*

S. Gy.: *Az a burduja?*

S. Gy.: *S amibe fujja bé, azt mondták valaminek?*

M. G.: *Azt nem mondták semminek, az a fuvaja.*

S. Gy.: *Fuvaja.*

M. G.: *Fuvaja há. Fújják a, fújják belé oda.*

Semmi kétség nem fér tehát ahhoz, hogy a basszus sípot (bordót) „hangjának” hívták, hiszen Mesterke Gergely, Palack Antal, Zsitár (Csurárka) János és Márton, valamint Duma (Porondi) János és lánya, Rózsa is úgy emlékezett. Zsitárék és Dumáék ugyan „dullujnak”, „durlujnak” is hívták, de ők is ismerték a hang elnevezést is. Mesterke Gergely pedig egyszer „a kobzának” is nevezte a bordót (StGy_MDV_0087, 2002). Ráadásul a két északi nyelvjárású (ploszkucéni) dudás, Dima Mihály és Minuc Péter is „hángjának” hívja a bordót (lásd alább). Nemkevéské a románoktól tanult Csobotár András és a trunki román Petru Ghiurca. Emlékezett a „hangja” szóra Nicolai Fierar esztufuji cigány hegedűs is (StGy_MDV_0178, 2004). Más szóval kivétel nélkül minden általam talált moldvai csángó, székely és román dudás „hangjának” vagy „hángjának” hívta a bordót, szemben az erdélyi román dudásokkal, Nicolai Mirceaval, Gheorghe Marissal, Gavril Ionannal és Gheorghe Neaguval. Tekintetbe véve, hogy Mesterke Gergely, a Zsitár család és Palack Antal (lásd a következő fejezetet) is „hangjának” nevezte a kontrát is, megértettem, hogy a „hangja” szó minden alaphangon szóló síp hangját jelentette, bordót és kontrasípöt egyaránt. A románban a magyarból kölcsönzött „hang” szó ugyanis egy hangon szóló kísézőhangot jelent, így szerepel ez egy a múlt század elején kiadott román szótárban (hang, -guri = kísézőhang, ének, dallam), és Bakos Ferenc

1991-ben kiadott szótárában egyaránt. Utóbbiban az „a ține hangul” kifejezés kíséretet játszik, rádupláz, kontrázik jelentéssel szerepel. A hang szó moldvai román használatáról tanúskodik, hogy már Bandinus (1648) említi a *vallis Hang* helyet (Lükő 2002: 213), és Gegő Elek (1838: 43) elbeszélése is, amikor 1838-ban tett moldvai utazása kapcsán a Németi környéki hegyek visszhangjáról ír „Említést érdemel ezen kerületnek éjszaki hegyes részében keblezett azon völgy, melly kilencz szót visszhangoztat, ’s mellyet még az oláhok is Hang’ völgyének neveznek.” A térképeken is megtalálható Hangu nevű helységet ma ortodox románok lakják (Domo- kos 154: 166, Lükő 2002: 213).

A „hang” szó általános kísérőhang használatát támasztja alá, hogy Minuc Péter, ploszkucényi dudás, aki maga csak egysípós sípszáron játszott, magyarországi dudámat nézegetve megértette a kontrasíp szerepét és azt mondta, hogy *ez tartja a hángját* (StGy_MDV_0058, 2000). Dima Mihály pedig a koboz, vagy dobkíséretet is hangjának nevezte: *Hát még vótak, hodzs tartották a hángot, dobval* (HH_StGy_MDV_0058) – mondja a hegedűs-kobzos régi zenészekről, de hozzát teszi, hogy neki a síp hoz nem doboltak.

Megfelelő adatok hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy a csángók a román nyelvből vették-e át az eredetileg magyar szó kísérőhang értelemben való használatát, vagy magyarul is volt ilyen értelmű szóhasználat. A román nyelvből való átvételt valószínűsíti, hogy a moldvai román Petru Ghiurca és a románoktól tanult, magyar dudást nem látott Csobotár András is hangnak hívta a bordót. Érdemes lenne azt is megvizsgálni, hogy a hang szó használata archaikus jelenség-e, amely a moldvai románok közt maradt fenn, avagy általánosan elterjedt. Az előbbi lehetőség mellett szól az a tény, hogy az erdélyi román Nicolai Mircea nem használja a hang szót a bordóra.

Mint alább látjuk, az *Egy hajdani kiterjedt dudakultúra maradványai - a moldvai dudák elterjedtsége* című fejezet idézetében, Mesterke Gergely nem ismerte a pataki síposokat. Így nem hathattak személyesen egymásra. Ezért az a tény, hogy azonos elnevezéseket használt a nagypataki Duma (Porondi) Jánossal, Palack Antallal (hangja = bordó és kontra, síp = duda) és a Zsitár család tagjaival, valószínűsíti, hogy ezek általánosak voltak a Bákó környéki csángó falvakban.

A Zsitár (Csurárka) muzsikuscsalád két tagja, János 1991-ben és 2001-ben, Márton pedig 1997-ben „durluj”-nak” vagy „dulluj”-nak nevezte a bordót, de ismerték a „hangja” kifejezést is (lásd fentebb az idézetet).

Emlékezetem szerint Duma (Porondi) János is használta a „durluj” vagy „dulluj” nevet a bordóra, ezért 2001 nyarán rákérdeztem Duma Rózsa nevű lányát meglátogatva Nagypatakon. Megerősítette az emlékeimet: a bordót dullujnak vagy durlujnak hívta az édesapja. A sípszárat ő is szültünek, vagy szütünek, a sípszár sípjait pedig szipkáknak nevezte.

Palack Antal nagypataki „sípos” szerint is hangjának hívják a bordót és a kontrát. Ő „énekjének” mondta a sípszár dallamot játszó részét. 1991-ben mondta Palack Antal (StGy_V8_0014, 1991):

S. Gy.: *S a másikat hogy hívta? Amivel csak úgy időnként leteszegeti. Volt neve?*

P. A.: *Há, a hangját verte... egy ujja csak mondja da, da, da, da [igen]. Permanent [folyamatosan].*

S. Gy.: *Da, da, da, da. Azt úgy mondták, hogy a hangja?*

P. A.: *Ugy, ugy, ugy ugy.*

S. Gy.: *Az volt a hangja. S a másik?*

P. A.: *Másik a zénekje izé... Mert itt né itt két e két lik van itt. Igen. E mondja itt da, da, da, da csak. Itt ni ez e. Ennek a fejinek csak egy lik van itt.*

Az egysípos moldvai duda és részeinek elnevezései Bezsán Pál klézsei dudás szerint

Bezsán Pál a moldvai dudások legifjabbika, 1968-ban született. Ellentétben a Bákó környéki és vráncsai idősebb dudásnemzedékkal, ő már nem használja a bordóra a „hangja” kifejezést, de a sípszárat ő is „sültünek” nevezi. Fuvókájának mondja a befúvó csövet. A nádsípra nem ismer külön szót. A tömlőre azt mondta, hogy kecskebőr, természetesen tudja a román tömlő jelentésű burduf szót is.

Elmondta ő is 2010-ben, mint előtte annyian mások, hogy függetlenül attól, hogy hány síp van a sípszárban, Klézsen a duda magyarul síp, románul csimpoly.

Az egysípós moldvai duda részei Dima Mihály és Minuc Péter ploszkucéni dudások szerint

Dima Mihály és Minuc Péter egyaránt „hángjának” hívta a bordót és „szültüjének” a sípszárat. A bőrt kecskebőrnek vagy románosan burdujának nevezték, a fuvókája volt a „fujaja” (Dima Mihály) vagy „fujuka” (Minuc Péter). A sípszár felcsucsorodása „pipa” vagy „lülöva”. A nádsípokat Dima Mihály „szípókának”, Minuc Péter „triskának” hívta. (A duda részeiről: Dima M. és ifj. Dima György: StGy_MDV_0009, 1997, StGy_MDV_0058, 2000; 0087 és Minuc Péter: StGy_MDV_0058, 0059, 2000; StGy_MDV_0087, 0088, 2001, StGy-MD_003, 2000.)

Egysípós sípszárú dudán játszó moldvai csángó dudást az északi csángó nyelvjárású Ploszkucén faluban és Vizántán találtam. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a ploszkucéniak a legelrománosodottabb csángó dialektust beszélő Szabófalváról rajzottak ki, csak óvatosan szabad következtetéseket levonnunk az itt használt elnevezésekből, vagy azok hiányából. Egy korábban összefüggő, kiterjedt dudakultúrára utalhat, hogy a Bákó környéki falvaktól olyan messze eső Ploszkucénban is hangjának (hángja) nevezik a bordót és sültünek (szültü, szütü) a sípszárat.

1997-ben mondta Dima Mihály, akkor 73 esztendőös ploszkucéni dudás, amikor előhozta a dudáját – sípszár és bordó nélkül (StGy_MDV_0009, 1997):

D. M.: *Hád ullan.* [Hát olyan.]

K. V.: *Dagasszad meg, millen!*

D. M.: *Nem ura.* [Nem lehet, nem bírom.]

D. M. felesége: *Nem ura fujjad?*

D. M.: *Há hogy fujjam fel, nincsenek e...*

S. Gy.: *...szóval nincsen meg a sültüje?*

D. M.: *Nincsen szültüje, nincsen. Ez itt că hogy fujjad...*

D. M. felesége: *Itt mit csinálsz ?* [a bordóra mutat]

D. M.: *Ez tartsa hangját* [a bordó tartójára mutat]. *Ezzel, ezzel fújom,* [a fuvókára mutat] *s ez tartsa a hangját* [a bordó csonkjára mutat], *s itt kell verjed* [a sípszár csapjára mutat], *e szültüje itt van.*

K. V.: *De mász, megdagasztva mász.*

D. M.: *Ej bre.*

D. M. felesége: *Miből, kecskebőrből?*

D. M.: *Kecskebőrből. Nem jó bre, ki van likadva, megették e... meg van eve.*

Dima György, Dima Mihály bátyja 1997-ben mutatta az apja, Dima György dudás fényképét, amelyen csángó viseletben, kalapban fújja, de sajnos nem látszik rendesen sem a sípszár, sem a bordó (StGy_MDV_0009, 1997):

S. Gy.: *Melyik a hangja?*

D. Gy.: [a bordóra mutatva] *Ez, ez szól e.*

S. Gy.: *S még milyen részei vannak?*

D. Gy.: *Ezek az ujjai, veri vala.*

S. Gy.: *S a bőrtét hogy hívták?*

D. Gy.: *Kecskebőr s burdu.* [tömlő]

Az egysípós román duda részei Csobotár András románoktól átvett szóhasználata szerint

Tekintettel arra, hogy Csobotár András román dudásoktól vette át a dudálást és a dudakészítést, és hogy közvetlen környezetében magyar dudás és dudakultúra nem volt, érthető, hogy ő a moldvai román elnevezéseket használta a dudára és annak alkatrészeire egyaránt. A sípszárnak Nicolai Mircea román dudáshoz hasonlóan csak a román „karaba” elnevezését ismerte, a „bűrt” ő is kizárólag kecskeből csinálta. Ő is „hang”-nak, „hangjá”-nak nevezte a a bordót, mint az összes moldvai dudás, aki vel találkoztam (szemben az erdélyi román dudásokkal – lásd alább). A fuvókájára nem használt külön elnevezést, csak „cső”-nek mondta (StGy_MDV_0056–0057, 2000; 0227, 2006; StGy_MD_43–44, 2006).

Az egysípós román duda részei Petru Ghiurca pereni–trunki román dudás szerint

Petru Ghiurca moldvai román dudás az erdélyi román Nicolae Mirceától eltérően „hangnak” nevezte a bordót.: *Și hangurile ăstea-s de țeavă de plastic* [a hangja műanyagcsőből van] – mondta 2000 júliusában (StGy_MDV_0064, 2000).

Nagyon érdekes, hogy a moldvai román dudás „hang”-nak nevezi a bordót. Mint láttuk, csángó dudások (Mesterke Gergely, Palack Antal, Dima Mihály és Minuc Péter egyaránt hangjának nevezik a bordót, de a kontrát is így hívják. Tudnivaló, hogy a kísérőhangot, és az orgonapon-tot, románul „hang”-nak hívják. Külön nyelvészeti tanulmányt érdemelne meg annak az eldöntése, hogy 1) vajon a román nyelv a magyarból vette-e a hang elnevezést a kísérőhangra, 2) vajon magyarul is úgy hívták-e régen a kísérőhangot, 3) ha igen, akkor a csángó azt a régies formát őrzi-e, vagy újólag vette-e át a románból? Azt sem lehet kizárni, hogy a moldvai román Petru Ghiurca csángó hatásra használja a hang kifejezést a bordóra, de ez nem túl valószínű, mert csángó dudásokat nem ismert. Mint alább látni fogjuk, Nicolai Mircea, háromszéki román dudás és a többi erdélyi román „bâzoiu”-nak és nem hangnak hívja a bordót. Lehetséges, hogy a moldvai dialektus őrizzék a régiesebb formát?²⁴

Az egysípos háromszéki román duda részei Nicolai Mircea zabolai román dudás szerint

Nicoae Mircea elnevezései eltérnek a moldvai román Petru Ghiurca által használtaktól, mivel ő nem használja a „hang” szót a bordóra (StGy_MDV_0056, 0057, 2000; StGy_MD_0001, 0002, 2000).

Felmerül tehát a kérdés, hogy kifejezetten moldvai sajátosság-e a „hang”, „háng” szó illetően használata – hiszen mint láttuk, Moldvában a csángó és a román dudások egyaránt ezt használták a kísérőhangra, lett legyen az bordó vagy a kontra –, vagy Erdélyben is használják a román

²⁴ Hasonló lehet ez a sógor jelentésű „ler” szó esetéhez, amelyet a csángók használnak román dialektusukban, míg az összes többi román dialektusból hiányzik. Az elfogultabb román kutatók azt állítják, hogy az az erdélyi román nyelvből maradt rájuk, és ezzel azt igyekeznek bizonyítani, hogy a csángók Erdélyből „hazamenekült” román jobbágyok lettek volna, akiket magyar földesuraik részlegesen (és erőszakkal) elmagyarosítottak. A valóság azonban minden valószínűség szerint ennek az ellenkezője: a latin „levir” szóból átvett „lér” szó jelenléte magyarban a középkori *Besztercei szójegyzék* (1395), *Schägli szójegyzék* (1405) idejétől a 16. századi *Peer Kódexig* jól dokumentált. A régi románban viszont nem található meg, tehát éppen a csángók magyar eredetének bizonyítékai közül az egyik apróság. A mai napig fennmaradt „rér” formában a csángóhoz hasonlóan archaikus szlavóniai magyar nyelvújrásban is (Tánczos 1999: 2–3).

dudások, és csak Nicolai Mircea jelent kivételt (StGy_MDV_0056–0057, 2000; StGy_MD_0001–0002, 2000).

Ezt a kérdést legalábbis részben megválaszolta az a tény, hogy 2008 és 2009 nyarán további három román, illetve román cigány dudásnál gyűjtöttem, s egyikük sem használta a hangja szót. Minden jel szerint csak Moldvában használatos, archaikus kifejezésről van szó.

S. Gy.: *Miklós bácsi, hogy hívta a részzeit?*

N. M.: [a sípszárra] *Ez izének hívják carabă*, [a bordóra] *bâzoiu*, [a fuvókára] *de unde se umflă întraia*, *țavă de umflare* [ahol felfújják, a bejárata, fúvócső], ...*a bőr, piele de capră... úgy mondják, hogy berită burduf*.

Az egysípós háromszéki román duda részei Gheorghe Mariș borbáti, Gavril Ioan zágonbákányi román zenészek és Gheorghe Neagu frigurási román cigány dudás szerint

Nincs különbség a duda alkatrészeinek elnevezését illetően Gheorghe Mariș, Nicolae Mircea, valamint a bárkányi és frigurási muzsikuskok között. Az első kettő magyarul jól tudó román dudás, valamint a csak románul tudó utóbbi kettő egyaránt „burduf”-nak hívják a tömlőt, „carabă”-nak mondják a sípszárat, „bâzoii”-nak vagy „basa”-nak a bordót, a „hangja” szót egyikük sem használja rá. Gheorghe Mariș „acompaniaca”-nak (kíséret)is mondta a bordót (Gheorghe Mariș, StGy_MDV_0313, 2008).

A nádsípok elnevezései

A külsőrekecsini Mesterke Gergely és Csicsó Márton „sipkának”, Duma (Porondi) János, Palack Antal és Zsitár János déli csángó selypítő nyelvjárásban „szipkának”, az északi csángó Dima Mihály „szipókának”, a vele egyfalusi Minuc Péter viszont „triskának” hívta a sípokot (lásd a HH StGy_Kz_0012, 1973; NM K199, 1973; ZTI K/142, 1973 felvételeket és a duda részeiről szóló fejezetekben megadott iktatószámú felvételeket). Nem találtam nyomát Moldvában a nádsípok Hontban és Nógrádban használatos „piszkor” elnevezésének (Manga 1962: 157). Bezsán Pál nem igazán tud szót a nádsípra, kis sípna mondta.

3. táblázat. A moldvai csángó falvakban lakó dudások és a háromszéki dudások hangszerei és alkatrészeik elnevezései, a hangszer készítése

Étnikai csoport	Név	Falu neve	A dуда neve	Síp-szár	Bordó	Kontra	Fuvóka	Fatölcsér	Bőr	Nádsípok	Készítés
Vegyes déli és Székelyes csángó	Mesterke Gergely	Külsőrekecsin	síp	sültü	hangja kobza	hangja	füvaja	pipa hangolással	bőr, burdu	sípkák, vajban megpergette	csak bőrt és sípokat
	Bezsán Pál	Klézse	síp	sültü	nem tud nevet	nincs kontralyuk	fuvóka	nincs rajta	kecskebőr	Nem tud nevet rá, „kis sípok”	nem csinált
Déli csángók	Duma (Poronci) János	Nagypatak	síp	sültü	hangja durluja	hangja	füvaja	pipa hangolással	bőr, burdu	sípkák	csak bőrt és sípokat
	Palaack Antal	Nagypatak	síp	sültü énekte	hangja	hangja		pipa hangolással	burdu	sípkák	csak sípokat
	if. Zsitár (Csutrátka) Márton	Nagypatak	síp	sültü	hangja durluja durluja hászája	hangja		pipa hangolással	bőr, burdu	sípkák	csak bőrt és sípokat
Északi csángók, Vrăncsa megye	Dima Mihály	Ploszkuén	esimpoly	sültü	hangja	nincs	fujaja	egybefaragott pipája volt: csbuk lülova	kecskebőr burdu	sípkák	csak bőrt és sípokat
	Mimuc Péter	Ploszkuén	esimpoly Szabófalván Pál Károly szerint talán sípnak is mondták	sültü	hangja	nincs	fujuka	nem volt sem töléseré, sem pipája	kecskebőr burdu	triskák	csak bőrt és sípokat
Székelyes csángók											
	Szakállti Antal (vagy Ferenc, vagy János)	Lábnyik	síp	?	?	?	?	?	kecske	?	?
	Demeter Gjörgy vagy Csonka Demeter	Eszufuj vagy Nádasfalu	Síp Ugyanigy mondták a szomszéd Mária-falván	sültüje	Hángia (ugyanigy mondták a szomszéd Mária-falván is)	volt kontrasp	?	?	kecske	?	Csak bőr, a „fát” nem

Etnikai csoport	Név	Falu neve	A duda neve	Sípszár	Bordó	Kontra	Fuvóka	Fatölcsér	Bőr	Nádsípok	Készítés
Székelyes csángó, aki románoktól vette át a dudálást	Csobotár András	Vizánta	csimpoly	karába	háng	nincs	nincs külön neve: „Cső, amellikbe fűjja”	kési, egőbefaragott pipa	kecskebőr	trészka	teljes dudát
	Magyar falvakban lakó románok, Moldva Vrâncsa megye	Petru Ghiurea	csimpoly	carabă	románul: hâng (románul kísérő-hangot jelent)	nincs	nincs külön neve	nincs tölésére, sem pipája	burduf		teljes dudát
Erdély	Nicolae Mireea	Zabolafelszeg	cimpoi csimpolya	carabă	bázou	nincs	tavă de umitare	nincs tölésére pipája volt	berita burduf	magyarul sípok	teljes dudát
	Gheorghe Mariş	Borbát	cimpoi csimpolya	carabă	bázou	nincs	nincs külön neve	nincs tölésére kettős pipája van	burduf	magyarul sípok	teljes dudát
	Gavril Ioan	Barkány	cimpoi	carabă	bázou	nincs	nincs külön neve	nincs tölésére pipája volt	burduf		nem készített
	Gheorghe Neagu	Friguraş	cimpoi	carabă	bázou	nincs	nincs külön neve	nincs tölésére pipája volt	burduf		teljes dudát